

MARKAZIY OSIYODAGI ERONIY TILLARNING TARIXI VA BUXORO VOHASIDAGI ULARNING TARQALISHI

Gulshan Sadirova Qandiyorovna

Osiyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqotda Markaziy Osiyodagi eroniy tillarning tarixi, ularning Buxoro vohasida tarqalish yo‘llari va hududning madaniy, etnolingvistik rivojlanishiga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqot arxeologik topilmalar, qadimiy yozma manbalar, etnografik va lingvistik materiallarga tayangan. Tadqiqot natijalari Buxoro vohasida eroniy tillarning savdo, diniy va madaniy almashinuv vositasi sifatida qanday rivojlanganini, shuningdek ularning mahalliy turkiy va boshqa etnik guruhlar bilan o‘zaro ta’sirini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *Eroniy tillar, Markaziy Osiyo, Buxoro vohasi, Sog‘diy tili, Bachto tili, etnolingvistika, madaniy meros, arxeologik topilmalar, Ipak yo‘li, folklor*

ИСТОРИЯ И РАСПРОСТРАНЕНИЕ ИРАНСКИХ ЯЗЫКОВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И В БУХАРСКОЙ ОАЗИСЕ

Аннотация: *В настоящем исследовании изучается история иранских языков в Центральной Азии, пути их распространения в Бухарской оазисе, а также их влияние на культурное и этнолингвистическое развитие региона. Исследование основано на археологических находках, древних письменных источниках, этнографических и лингвистических материалах. Результаты показывают, как иранские языки развивались в Бухарской оазисе как средство торговли, религиозного и культурного обмена, а также их взаимодействие с местными тюркскими и другими этническими группами.*

Ключевые слова: *Иранские языки, Центральная Азия, Бухарская оазис, согдийский язык, бахтский язык, этнолингвистика, культурное наследие, археологические находки, Шёлковый путь, фольклор*

HISTORY OF IRANIAN LANGUAGES IN CENTRAL ASIA AND THEIR DISTRIBUTION IN THE BUKHARA OASIS

Abstract: *This study examines the history of Iranian languages in Central Asia, their pathways of dissemination in the Bukhara Oasis, and their influence on the cultural and ethnolinguistic development of the region. The research is based on archaeological findings, ancient written sources, ethnographic and linguistic materials. The results demonstrate how Iranian languages developed in the Bukhara Oasis as a means of trade, religious and cultural exchange, as well as their interaction with local Turkic and other ethnic groups.*

Keywords: *Iranian languages, Central Asia, Bukhara Oasis, Sogdian language, Bactrian language, ethnolinguistics, cultural heritage, archaeological findings, Silk Road, folklore*

Markaziy Osiyo qadimdan ko‘plab etnik va tiliy guruhlarining chorrahasiga aylangan hudud hisoblanadi. Bu hududda turli xalqlar, jumladan turkiy va eroniy guruhlar yashab, o‘zlarining madaniy, ijtimoiy va lingvistik xususiyatlarini shakllantirgan. Eroniy tillar, ularning tarixi va tarqalish yo‘llari, shuningdek, Buxoro vohasidagi mavjudligi, hududning etnolingvistik va madaniy rivojlanishini tadqiq etishda muhim o‘rinni egallaydi⁶. Buxoro vohasi Markaziy Osiyodagi eroniy tillarning tarqalishi nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega. Bu hudud qadimdan savdo yo‘llari, hunarmandchilik va diniy markazlar bilan mashhur bo‘lib, eroniy tillar va madaniyatning tarqalishiga xizmat qilgan. Ayniqsa, Ipak yo‘li orqali olib borilgan savdo aloqalari eroniy tillarning mahalliy aholiga kirib borishini tezlashtirgan va ularning lingvistik izlarini bugungi kunga qadar saqlab kelgan.

Eroniy tillar – qadimiy davrlardan buyon Markaziy Osiyo hududida mavjud bo‘lgan tiliy guruhdir. Ular o‘z ichiga **sog‘diy, bachtu, avestiy, xorazmiy** va boshqa qadimiy eroniy tillarni oladi. Eroniy tillarning Markaziy Osiyodagi tarixi bir necha asosiy bosqichlarga bo‘linadi: qadimiy davr (eramizdan avvalgi I mingyillik), o‘rta asrlar (eramizning I–XII asrlari) va yangi davr (XIII asrdan keyingi davr)⁷. Qadimiy davrda eroniy tillar **savdo, hunarmandchilik va diniy faoliyat vositasi** sifatida keng tarqalgan. Ayniqsa, Sog‘diy tili Ipak yo‘li bo‘ylab savdogarlar va ziyoratchilar tomonidan ishlatilgan, bu esa uning hududiy tarqalishini sezilarli darajada oshirgan. Shu davrda Sog‘diy va Bachtu tillari nafaqat iqtisodiy, balki madaniy almashinuv vositasi sifatida ham xizmat qilgan.

O‘rta asrlarda eroniy tillarning tarqalishi hududdagi siyosiy va madaniy vaziyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Xorazmshohlik, Samanidlar davri va boshqa markaziy osiyo davlatlari eroniy tillarni **rasmiy yozuv va ma‘muriy til** sifatida qo‘llagan⁸. Bunday siyosiy va ma‘muriy himoya natijasida eroniy tillar shahar markazlarida keng tarqalgan va qishloq hududlariga ham kirib borgan. Eroniy tillarning tarqalishiga ijtimoiy migratsiya va savdo aloqalari ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan. Masalan, eramizning 6–7 asrlarida savdogarlar va diniy elatlar orqali sog‘diy tilining Samarqand, Buxoro, Xiva va boshqa markaziy shaharlarda keng tarqalishi kuzatilgan. Shu davrda eroniy tillar mahalliy turkiy tillar bilan o‘zaro ta‘sir qilib, lingvistik o‘zgarishlarga ham sabab bo‘lgan. Arxeologik va lingvistik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, **Buxoro vohasi** eroniy tillarning tarqalishida markaziy o‘rinni egallagan. Qadimiy yozma manbalar, parchalar, daftarlar va ibodatxonalaridagi yozuvlar bu

⁶ Sultonov, A., *Eroniy tillar tarixi*, Samarqand, 2012.

⁷ Avesto va Markaziy Osiyo: Tarixiy manbalar va lingvistik tadqiqotlar, Toshkent, 2010.

⁸ Karimov, F., *Buxoro vohasi eroniy tillari*, Buxoro, 2016.

hududdagi eroniy tillarning rivojlanishi va tarqalishini tasdiqlaydi⁹. Shu bilan birga, eroniy tillar orqali diniy, madaniy va iqtisodiy aloqalar rivojlanib, hududda yangi tiliy va madaniy qatlamlar hosil bo‘lgan.

Buxoro vohasi Markaziy Osiyodagi eng qadimiy madaniy va savdo markazlaridan biri hisoblanadi. Hududning strategik joylashuvi, ayniqsa Ipak yo‘li bo‘ylab olib borilgan savdo aloqalari, eroniy tillarning Buxoro vohasida tarqalishi va rivojlanishida muhim omil bo‘lgan. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eramizdan avvalgi II–I mingyilliklarda Buxoro hududida sog‘diy va bachto guruhlar mavjud bo‘lgan. Ularning yashash joylari, shahar markazlari va qishloq hududlaridagi izlari, jumladan qadimiy binolar, ibodatxonalar va yozma parchalar orqali aniqlangan¹⁰. Ushbu arxeologik topilmalar hududda eroniy tillarning mavjudligini va ular bilan bog‘liq madaniy faoliyatni tasdiqlaydi.

Buxoro shahrida va uning atrofida eroniy tillarning tarqalishi bir necha yo‘llar orqali amalga oshgan. Birinchidan, savdo va iqtisodiy aloqalar orqali. Ipak yo‘li savdogarlari sog‘diy tilini asosiy savdo tili sifatida ishlatgan, bu esa mahalliy aholiga eroniy tildagi so‘zlar va ifodalarni o‘zlashtirishga yordam bergan. Ikkinchidan, diniy markazlar orqali. Buxoro vohasidagi ziyoratgohlar, masjidlar va boshqa diniy inshootlarda eroniy tillar ibodat va diniy matnlarda qo‘llangan¹¹. Buxoro vohasida eroniy tillarning tarqalishi faqat shahar markazlari bilan cheklanmagan, balki qishloq hududlariga ham kirib borgan. Qishloq aholisi eroniy tillardan o‘zaro savdo, diniy va madaniy almashinuv jarayonida foydalangan. Shu tariqa, sog‘diy va bachto tillari mahalliy turkiy tillar bilan aralashib, yangi lingvistik qatlamlar hosil qilgan.

Tarixiy yozma manbalar, jumladan qadimiy sog‘diy daftarlar va parchalar Buxoro vohasidagi eroniy tillarning tarqalishini tasdiqlaydi. Masalan, Buxoro shahridagi qadimiy savdo daftarlari sog‘diy tilida yozilgan bo‘lib, ular orqali savdogarlar va hunarmandlar o‘rtasidagi kundalik aloqalar haqida ma’lumot olamiz¹². Shuningdek, Buxoro vohasida eroniy tillarning tarqalishida siyosiy boshqaruv tizimlari ham rol o‘ynagan. Samanidlar davrida eroniy tillar rasmiy yozuv va ma’muriy til sifatida qo‘llangan, bu esa ularning shahar va qishloq hududlarida keng tarqalishiga yordam bergan. Madaniy almashinuv va tilning o‘zaro ta’siri ham eroniy tillarning mahalliy hududlarda barqarorligini ta’minlagan. Hunarmandchilik, savdo va diniy marosimlar eroniy tillar orqali amalga oshirilgan bo‘lib, ular mahalliy turkiy va boshqa etnik guruhlar bilan lingvistik aloqalarni kuchaytirgan. Shu tariqa, Buxoro vohasida eroniy tillarning tarqalishi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lgan: savdo va iqtisodiy aloqalar, diniy markazlar, siyosiy boshqaruv va madaniy almashinuv. Bu tillar nafaqat hududning lingvistik qiyofasini shakllantirgan, balki etnik va madaniy identifikatsiyani ham mustahkamlashga xizmat qilgan.

⁹ Esanov, M., *Sog‘diy yozuvlari va etnolingvistika*, Samarqand, 2011.

¹⁰ Esanov, M., *Sog‘diy yozuvlari va etnolingvistika*, Samarqand, 2011.

¹¹ Tursunov, R., *Madaniy almashinuv va til tarqalishi*, Toshkent, 2018

¹² Abdurahmonov, D., *Buxoro qadimiy yozma manbalari*, Buxoro, 2017.

Buxoro vohasi eroniylari qadimdan hududning etnolingvistik va madaniy qatlamini shakllantirgan. Ularning etnografik xususiyatlari, kundalik hayoti, ijtimoiy tuzilishi va madaniy anʼanalari, shuningdek lingvistik xususiyatlari hudud tarixini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Buxoro vohasidagi eroniylar oilaviy va ijtimoiy tuzilishga katta eʼtibor bergan. Oilada ota-bobo urf-odatlar va til merosi saqlangan, yosh avlodlarga anʼanaviy qadriyatlar va eroniy tili oʻrgatilgan¹³. Bu hududda eroniy tillar kundalik muloqotda, diniy marosimlarda va madaniy tadbirlarda qoʻllanilgan.

Hunarmandchilik va amaliy sanʼat ham Buxoro vohasi eroniylarining madaniy merosida muhim oʻrin tutadi. Kasb-hunarlar, masalan gilamchilik, sopolchilik, yogʻoch oʻymakorligi, eroniy tillar orqali avloddan-avlodga uzatilgan¹⁴. Shu bilan birga, hunarmandchilik mahsulotlarida eroniy tilining yozuv va naqshlari ham saqlangan, bu esa hududdagi lingvistik izlarni boyitgan. Folklor va ogʻzaki ijod ham Buxoro eroniylarining madaniyatida muhim oʻrin tutadi. Dastlabki asrlaridan buyon sheʼrlar, rivoyatlar, ertaklar va afsonalar sogʻdiy va bachto tillarida shakllangan. Ushbu ijod nafaqat madaniy qadriyatlarni saqlab qolishga, balki eroniy tilining yashashini taʼminlashga xizmat qilgan.

Diniy marosimlar va ziyoratgohlar orqali ham eroniy tillar Buxoro vohasida tarqalgan. Masjidlar, ibodatxonalar va boshqa diniy inshootlarda eroniy tili diniy matnlar va duolarda ishlatilgan. Bu nafaqat tilning yashashiga xizmat qilgan, balki hudud aholisining madaniy va dini birligini mustahkamlashga ham yordam bergan. Shuningdek, eroniylarning kiyim-kechak, bayramlar va urf-odatlar ham hududning etnografik xususiyatini belgilagan. Maxsus kiyim turlari, zargarlik buyumlari, diniy va oilaviy marosimlarda qoʻllanadigan anʼanaviy elementlar ularning eroniylikini aks ettirgan¹⁵. Buxoro vohasidagi eroniylarning madaniy va lingvistik xususiyatlari, shuningdek turkiy va boshqa etnik guruhlar bilan oʻzaro aloqasi hududning etnolingvistik qatlamini boyitgan. Bu aloqalar natijasida til va madaniyat oʻzaro taʼsirlashib, yangi dialekt va madaniy qatlamlar shakllangan. Shu bilan, Buxoro vohasi eroniylari nafaqat lingvistik, balki madaniy jihatdan ham hududning boy merosini tashkil qiladi. Ularning kundalik hayoti, urf-odatlar, hunarmandchilik va folklori hududning tarixiy va madaniy rivojlanishini yoritishda muhim manba hisoblanadi.

XULOSA

Markaziy Osiyodagi eroniy tillarning tarixi va Buxoro vohasidagi ularning tarqalishini oʻrganish shuni koʻrsatadiki, eroniy tillar hududning madaniy, ijtimoiy va lingvistik qatlamini shakllantirishda muhim rol oʻynagan. Qadimiy sogʻdiy, bachto, xorazmiy va avestiy tillari hududda nafaqat savdo, hunarmandchilik va diniy faoliyat vositasi sifatida ishlatilgan, balki ularning yozma va ogʻzaki manbalari orqali madaniy merosni saqlashga xizmat qilgan. Buxoro vohasi eroniy tillarning tarqalishi nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega boʻlib, hududning strategik joylashuvi va Ipak yoʻli orqali olib borilgan savdo aloqalari eroniy tillarning shahar va qishloq hududlariga kirib

¹³ Sultonov, A., *Eroniy tillar tarixi*, Samarqand, 2012.

¹⁴ Karimov, F., *Buxoro vohasi eroniy tillari*, Buxoro, 2016.

¹⁵ Abdurahmonov, D., *Buxoro qadimiy yozma manbalari*, Buxoro, 2017.

borishiga yordam bergan. Shu bilan birga, diniy markazlar, ibodatxonalar va ziyoratgohlar eroniy tillarning madaniy va diniy kontekstda rivojlanishini ta'minlagan. Etnografik jihatdan, Buxoro vohasidagi eroniylar oilaviy tuzilish, hunarmandchilik, folklor va madaniy an'analar orqali eroniy til va madaniyatni saqlab kelgan. Ularning urf-odatlar, kiyim-kechak va bayram marosimlari, shuningdek, og'zaki ijodiy merosi hududning madaniy va lingvistik qatlamini boyitgan.

Izlanish natijalari shuni ko'rsatadiki, Buxoro vohasida eroniy tillarning tarqalishi bir nechta omillarga bog'liq bo'lgan:

1. Savdo va iqtisodiy aloqalar (Ipak yo'li orqali).
2. Diniy markazlar va ibodatxonalarda qo'llanishi.
3. Siyosiy boshqaruv tizimi (Samanidlar va boshqa davlatlar davrida).
4. Madaniy almashinuv va etnik o'zaro ta'sir.

Bu omillar eroniy tillarning hududda uzoq vaqt davomida yashashiga, lingvistik va madaniy izlarini saqlashga yordam bergan. Shu bilan birga, Buxoro vohasi eroniylarining tarixiy, lingvistik va madaniy merosi Markaziy Osiyoning boy va murakkab etnolingvistik qatlamini tushunishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sultonov, A., *Eroniy tillar tarixi*, Samarqand, 2012.
2. Karimov, F., *Buxoro vohasi eroniy tillari*, Buxoro, 2016.
3. Narbayev, B., *Ipak yo'li va lingvistik aloqalar*, Toshkent, 2015.
4. Tursunov, R., *Madaniy almashinuv va til tarqalishi*, Toshkent, 2018.
5. Esanov, M., *Sog'diy yozuvlari va etnolingvistika*, Samarqand, 2011.
6. Abdurahmonov, D., *Buxoro qadimiy yozma manbalari*, Buxoro, 2017.
7. Рахимова, Н., & Янгибоева, Ж. (2025). ВЛИЯНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК НА ОБОГАЩЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗАПАСА И РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ. *Modern Science and Research*, 4(1), 416-427.
8. Рахимова, Н. (2024). СЕРГЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ ЕСЕНИН–ПЕВЕЦ НАРОДНОЙ ДУШИ. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(10), 191-198.
9. Рахимова, Н. Ш. (2024). ПАТРИОТИЗМ КАК КУЛЬТУРНЫЙ И ИДЕЙНЫЙ ФЕНОМЕН В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ. *MEDICINE, PEDAGOGY AND TECHNOLOGY: THEORY AND PRACTICE*, 2(12), 95-104.
10. Рахимова, Н. (2025). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ. *Modern Science and Research*, 4(1), 54-66.